

Η συμπεριφορά, ο χαρακτήρας και η γλώσσα των σύγχρονων Ελλήνων

Bogdan Bogdanov

Θα επιθυμούσα να εκφράσω την εκτίμησή μου για το Διαβαλκανικό Συνεδρίου των νεοελληνιστών στη Σόφια συμμεριζόμενος μαζί σας μερικές εντυπώσεις και σκέψεις πάνω στο θέμα των ιδιομορφιών της συμπεριφοράς και του εθνικού χαρακτήρα των σύγχρονων Ελλήνων. Σε μια έκθεση παρόμοιου θέματος δύσκολα προσδίδει κανείς επιστημονικό χαρακτήρα ακόμη περισσότερο επειδή ο ομιλών περιορίζεται σε ορισμένες συγκεκριμένες οπτικές γωνίες. Ως κλασικός φιλόλογος κλίνω περισσότερο προς τα αρχαία ελληνικά παρά στα νεοελληνικά και συνεπώς γνωρίζω καλύτερα την αρχαία παρά τη νέα ελληνική ζωή. Ταυτόχρονα οι ελλειψεις γνώσεις μου για τη σύγχρονη Ελλάδα είναι χρωματισμένες συναισθηματικά από ενθουσιασμό, αλλά και από αίσθημα του ξένου, στον οποίο εκτίθεται φυσικά ο ξένος, ακόμη περισσότερο ο αλλοδαπός γείτονας. Παρόμοια συναισθήματα αν και σε άλλες αναλογίες περιορίζουν και τους Έλληνες, όταν ασχολούνται για πρώτη φορά με παρόμοιο θέμα.

Στο να μιλάμε για την συμπεριφορά και τον χαρακτήρα ενός λαού δυσκολευόμαστε και αντικειμενικά λόγω της πολύπλοκης διαδικασίας του συντονισμού της γενικής εικόνας τους με μία ή άλλη έκφρασή τους. Επειδή εάν πάρουμε τη συμπεριφορά και τον χαρακτήρα ως σύνολο διαπιστώνουμε ότι είναι κάτι εικονικό, ενώ οι εκδηλώσεις τους αντίθετα είναι κάτι πραγματικό και παρατηρήσιμο. Από εδώ προκύπτει και η δυσκολία να κατονομάσουμε την ελληνική συμπεριφορά και τον ελληνικό χαρακτήρα έτσι ώστε καμία εκδήλωσή τους να μην τους απλουστεύει και να τους αντικαθιστά. Δεν αμφισβητούμε για παράδειγμα καθόλου το γεγονός ότι οι Έλληνες πολύ γρήγορα συγκεντρώνονται σε ομάδες και μάλιστα πριν να έχουν καταλάβει ποιος ο στόχος της συγκρότησής τους. Είναι μόνο ελληνικό χαρακτηριστικό αυτό και ποια είναι η σχέση του με όλο το πολυσύνθετο σύνολο της ελληνικής νοοτροπίας; Στην αμφιβολία αυτή προστίθεται και το ρίσκο της μετάβασης από τα συγκεκριμένα προς τα πιο γενικά χαρακτηριστικά του χαρακτήρα, από την ομαδοποίηση προς την «κινητικότητα» ή προς την «πρωταρχική συλλογικότητά τους. Επειδή παρόμοιες διατυπώσεις φυσικά συνοδεύονται από θετικές ή αρνητικές υποδηλώσεις.

Λόγω της μη αφαιρετέας πλευράς αξιών του θέματος και λόγω της αφανούς πραγματώσεως της συλλογικής εξάρτησης δια του θέματος αυτού, οι συζητήσεις για την νοοτροπία ενός λαού συνήθως κυλάνε χωρίς συστηματικότητα. Είναι γνωστό ότι η νοοτροπία ως σύνολο είναι κάτι εικονικό, το οποίο είναι σε πολύπλοκες σχέσεις με μικρότερα σύνολα και

πλήθος πραγματικών εκδηλώσεων. Εμείς όμως προτιμούμε να ασχολούμαστε όχι μ' αυτήν την πολυπλοκότητα, αλλά με τις πιο εύκολες αντιθέσεις μέσα της- με τα αντίθετα χαρακτηριστικά π.χ. των Αθηναίων πρωτευουσινών και των κατοίκων της Θεσσαλονίκης, ή με παρόμοιες αντιθέσεις στον χαρακτήρα δυο γειτονικών λαών. Όπως συμβαίνει με το φαινόμενο της ομαδοποίησης. Μας φαίνεται αδιαμφισβήτητο ότι πρόκειται για χαρακτηριστικό της ελληνικής συμπεριφοράς όχι επειδή είναι κάτι αντικειμενικά παρατηρήσιμο, αλλά και επειδή οι Βούλγαροι διακρίνονται με την αντίθετη κλίση να μη συγκεντρώνονται σε ομάδες και στις περιπτώσεις μάλιστα όταν καταλαβαίνουν ποιος ο στόχος της συγκρότησης μιας ανθρώπινης ομάδας.

Βεβαίως, ο πιο σοβαρός ερευνητικός σκοπός μας είναι να μην επιτρέψουμε να φορτιστεί αυτή η αντίθεση με νόημα αξιών. Στην απόπειρά μας όμως να την μεταφράσουμε σε πιο γενικές διατυπώσεις όπως «κινητικότητα-ακινησία» ή «ατομικότητα-συλλογικότητα», προκύπτει το πρόβλημα σχετικά με την εφαρμογή των διατυπώσεων αυτών στις παρατηρήσεις μας για άλλους λαούς. Οι Γάλλοι, συγκρινόμενοι με τους Άγγλους, ή με τους Γερμανούς κινούνται στο ίδιο πλαίσιο αντιθέσεων όπως και οι Έλληνες. Φυσικά, αυτοί, που εφαρμόζουν τη σύγκριση, προσπαθούν να συγκεκριμενοποιήσουν την αντίθεση «κινητικότητα-ακινησία», προσθέτοντας άλλα αντίθετα χαρακτηριστικά. Στην κινητικότητα προστίθεται η διανοητικότητα και η εξυπνάδα, ενώ στην ακινησία - η έλλειψη διανοητικότητας και η τιμιότητα. Αλλά έτσι ή αλλιώς η εικόνα συνεχίζει να είναι αφηρημένη. Οι Έλληνες συνεχίζουν να μοιάζουν με τους Γάλλους και να έχουν διάνοια και εξυπνάδα, ενώ οι Βούλγαροι εύκολα μπερδεύονται με τους τίμιους Γερμανούς χωρίς διανοητικότητα.

Καλοί ή άσχημοι οι συγκρινόμενοι χαρακτηρισμοί μετατοπίζουν τη ματιά από τις διαπλεκόμενες ομοιότητες και διαφορές στο πολύπλοκο δίκτυο χαρακτηριστικών, το οποίο βοηθάει να εκφραστεί το εικονικό σύνολο της συμπεριφοράς και του χαρακτήρα ενός λαού. Όπως είναι γνωστό σ' όλους μας, οι διαφορές μεταξύ δυο λαών όσον αφορά σε ένα μόνο χαρακτηριστικό διαπλέκονται με τις ομοιότητες στα πλαίσια ενός άλλου. Οι διαφορές σε σχέση με το χαρακτηριστικό ομαδοποίησης και «κινητικότητας», που βοηθούν στην κατανόηση του εθνικού χαρακτήρα των Ελλήνων και των Βουλγάρων, διαπλέκονται με ομοιότητες στα πλαίσια του κοινού βαλκανικού βίου. Και κάτι ακόμη ο ελληνικός εθνικός χαρακτήρας συμπεριλαμβάνει και τον συντελεστή της ευρωπαϊκής ζωής, ο οποίος προσδιορίζει και τη συμπεριφορά των σύγχρονων Βουλγάρων.

Όστε αντιμετωπίζουμε μια απορία. Προσπαθούμε να τηρούμε τις αρχές της καλής μεθοδολογίας και να μιλάμε αντικειμενικά επί του θέματος του εθνικού χαρακτήρα, αλλά περιοριζόμαστε από μια ή άλλη ροπή προς την συγκεκριμε-

νοποίηση. Κάτι παρόμοιο γίνεται και στη δική μου περίπτωση. Η παραμονή μου σε διάφορες περιόδους στην Ελλάδα με έχει παροτρύνει στην δημιουργία εικόνων ομοιοτήτων και διαφορών ανάμεσα στον ελληνικό και στον βουλγαρικό τρόπο ζωής και συνεπώς σε αντίθετα συμπεράσματα για την συμπεριφορά και τον χαρακτήρα των Ελλήνων και των Βουλγάρων. Στη μνήμη μου έχουν μείνει καταφανή φαινόμενα όπως π.χ. το να συγκεντρώνονται οι άνθρωποι σε ομάδες, πράγμα για το οποίο ήδη έγινε λόγος ή η διαφορετική μορφή της ελληνικής και της βουλγαρικής κουβέντας. Έτσι έχει διατυπωθεί η ιδέα μου ότι η αξία της ελληνικής κουβέντας συνίσταται στην ίδια την κουβέντα, πράγμα από το οποίο προκύπτει η ανάγκη της συνέχειάς της με όλα τα μέσα, ενώ η κατευθυνόμενη σε κάποιο στόχο βουλγαρική κουβέντα δεν έχει αυτή τη συνέχεια και δεν εμπεριέχει τη γλύκα της ελληνικής. Το μεγάλο ερώτημα όμως είναι πόσες πρέπει να είναι και τι χαρακτήρα να έχουν παρόμοιες τοποθετήσεις εργασίας, για να είναι σωστά τα συμπεράσματα για τα γενικά χαρακτηριστικά του λεγόμενου εθνικού χαρακτήρα.

Είναι πολύ πιθανόν να με έχουν επηρεάσει και άλλες ολοκληρωμένες εικόνες πάνω στο θέμα για την συμπεριφορά και τον χαρακτήρα των σύγχρονων Ελλήνων. Είμαι σίγουρος όμως ότι οι απόψεις μου πάνω στο θέμα δεν θα έπαιρναν αυτή τη μορφή εάν δεν είχα νιώσει τον θαυμασμό για το θαυμάσιο δοκίμιο του Νίκου Δήμου «Η δυστυχία το να είσαι Έλληνας», το οποίο εκδόθηκε το 1975 με πολλές επανεκδόσεις. Το δοκίμιο αυτό είναι απόδειξη για την τυχερή συνάντηση της δραστήριας φιλοσοφικής ματιάς, της προσωπικής πείρας και της έκφρασης με ποιητική ισχύ. Είναι απόδειξη επίσης του υψηλού επιπέδου της αυτοσυνείδησης του ελληνικού πνευματικού περιβάλλοντος, για την ικανότητα του περιβάλλοντος αυτού να μιλά για τον εαυτό του με κριτικό μάτι, ταυτόχρονα απαλά και με στοργή για καθετί δικό του. Ο Δήμου αναλύει τη συμπεριφορά και τον χαρακτήρα των σύγχρονων Ελλήνων ως Έλληνας. Το ότι είναι απαισιόδοξος και μουρμουρίζει ως Έλληνας δεν τον εμποδίζει να διατυπώσει λαμπρά σε αλληλοσυμπληρώμενα σχήματα τα χαρακτηριστικά της ελληνικής συμπεριφοράς. Είναι η πρώτη αξία του κειμένου αυτού – είναι η ικανότητα προβληματισμού, μιας δυναμικής ματιά στα απλά πράγματα. Η δεύτερη αξία συνίσταται στο ότι ο Δήμου, μιλώντας με σαφήνεια και με πόνο για τους Έλληνες, ταυτόχρονα μιλά και για τον άνθρωπο των Βαλκανίων. Μερικά από τα σημεία της εικόνας του εθνικού χαρακτήρα του βιβλίου «Η δυστυχία το να είσαι Έλληνας» ισχύουν μόνο για τους Έλληνες – π.χ. η υπερβολή. Δεν είναι όμως λίγα τα χαρακτηριστικά, τα οποία σχολιάζονται, που ισχύουν κατά κάποιο τρόπο και για τον Βούλγαρο. Αυτή είναι η έμμεση ένδειξη του δοκιμίου του Δήμου. Μιλώντας πάνω στο αφηρημένο θέμα για την συμπεριφορά και τον χαρακτήρα ενός λαού σωστό θα ήταν να υποθέσει κανείς, ότι το υπό συζήτηση αντικείμενο δεν

είναι ταυτόσημο σε κάτι με τον ίδιο τον εαυτό του. Οι διαπιστώσεις, οι οποίες αφορούν στους Έλληνες, σε μια σειρά σημείων δεν ισχύουν μόνο γι' αυτούς.

Αυτό όμως δε σημαίνει ότι δεν πρέπει να αναρωτιόμαστε για τα ιδιαίτερα ελληνικά χαρακτηριστικά στη συμπεριφορά και στον χαρακτήρα των σύγχρονων Ελλήνων. Κάτι που αποκαλύπτουμε π.χ. ως χαρακτηριστικό προνόμιο στην ελληνική γλώσσα, στις χειρονομίες του εθνικού χαρακτήρα, οι οποίες εκφράζονται στην ελληνική γλωσσική συμπεριφορά, σ' αυτή τη δευτερεύουσα γλώσσα, την οποία δεν είμαι σίγουρος ότι ερευνά καλά η σύγχρονη κοινωνιογλωσσολογία.

Είμαι σίγουρος, χωρίς να μπορέσω να το αποδείξω, ότι η γλωσσική συμπεριφορά ακολουθεί βασικές αρχές προσανατολισμού στον κόσμο, προγραμματισμένες από τη γλώσσα. Στην περίπτωση με την ελληνική η βασική αρχή είναι μάλλον η κλίση προς το κλείσιμο, αντιτιθέμενη σε ένα αίσθημα επιθυμίας για το ανοιχτό και για την ποικιλία. Από τη μια πλευρά λείπει η ανοχή προς το ξένο και είναι υπαρκτή η επιθυμία να σταματήσει η εξέλιξη της γλώσσας. Και δεν είναι μόνο στην πιο παλιά φάση από την εξέλιξη της γλώσσας με την αντιπαράθεσή της στην ξένη επιρροή, ιδιαίτερα στο λεξιλόγιο. Έχω υπόψη μου την παραδειγματική μετάφραση της λατινικής λέξης *individuum* με το πρότυπό της «άτομον» και μια σειρά παρόμοιων μεταμορφώσεων μέσω ελληνικών ριζών, που οδηγούν στην πεποίθηση ότι όλα είναι δικά μας, αλλά όχι πάντοτε με την αποδοχή της ευρωπαϊκής έννοιάς τους, η οποία έχει επενδυθεί μέσα στις ρίζες αυτές. Από την άλλη πληθώρα συνωνύμων, παραλλαγές και επαναλήψεις. Η σύγχρονη ελληνική γλώσσα συνεχίζει να απολαμβάνει την λεξιλογική και την υφολογική ποικιλία του αρχαίου ελληνικού λόγου. Μου φαίνεται ότι αυτό το χαρακτηριστικό, θα τον ονόμαζα φόβο από την αμορφία, έχει μείνει χωρίς αλλαγή από την εποχή του Πλάτωνα και του Ισοκράτη.

Αλλά και κάτι πιο συγκεκριμένο. Πως εκφράζονται στον ελληνικό λόγο τέτοια χαρακτηριστικά της ελληνικής συμπεριφοράς και της ελληνικής νοοτροπίας όπως π.χ. η βιασύνη στις κινήσεις και η γρηγοράδα στις πράξεις, η αυτοπεποίθηση, η οποία αντλεί ενέργεια από το σύμπλεγμα μειονεκτικότητας ή η υψηλή εκτίμηση της καθημερινής συγκεκριμένης ζωής, η αγωνιστικότητα και η νότια έλλειψη ταπεινότητας; Όταν ακούει κανείς την ελληνική κουβέντα, χωρίς να καταλαβαίνει για τι γίνεται λόγος, μένει με την εντύπωση για ένα μίγμα ενθουσιασμού και αγανάκτησης και ότι οι ομιλούντες απορρίπτουν κάποια άποψη. Ενώ οι ομιλητές απλώς συμερίζονται τελείως καθημερινά πράγματα. Μιλούν έτσι σαν να έχει μεσολαβήσει μακρά σιωπή. Σα να φοβούνται το κενό της σιωπής ή περιμένουν να γίνουν άλλοι και νιώθουν τον τρόπο ότι εάν σωπάσουν θα βγει ότι έμειναν ίδιοι.

Ο ορατός στόχος της ελληνικής κουβέντας είναι να βρει ο ομιλών τον συνάνθρωπό του, στον οποίο να πει αυτό το

αποκλειστικό, το οποίο έχει ζήσει. Είναι μια παλιά χειρονομία. Και τα τρία φλύαρα πρόσωπα στους «Χαρακτήρες» του Θεοφράστου έχουν την ίδια διάθεση. Η ουσία όμως δεν συνίσταται στο να ανακοινώσει κανείς κάτι ή να το συμεριστεί, αλλά και να κερδίσει τον συναγωνισμό με τον συνομιλητή του, στο να κατακτήσει την αναγνώριση. Από εδώ και η εξωτερική μορφή της ελληνικής κουβέντας με μια ελεύθερα ρέουσα φωνή, η οποία περνάει χωρίς εμπόδιο σε κραυγή ή τραγούδι. Όταν μιλάνε ταυτόχρονα όλοι μεταξύ τους, όταν φωνάζουν όλοι ταυτόχρονα, όλα αυτά είναι έκφραση φόβου να μη χάσουν το λόγο. Αυτό δεν συμβαίνει μόνο στην καθημερινή ζωή, αλλά και σε μια τηλεοπτική εκπομπή πέντε συνομιλητές μπορούν να μιλήσουν επί τριάντα δευτερόλεπτα όλοι μαζί και ταυτόχρονα να ακούσουν και να σχολιάσουν αυτά που έχουν πει οι άλλοι. Όπως ο νέος που οδηγεί τη βέσπα του στο χείμαρρο αυτοκινήτων στην Αθήνα, ο οποίος, έχοντας το βλέμμα του στραμμένο μπροστά, γυρίζει πίσω για να μιλήσει με τον συνεπιβάτη του. Δεν ξέρω αν σε πολλά μέρη του κόσμου μπορεί κανείς να συναντήσει ανθρώπους που τρέχουν για υγεία, οι οποίοι δεν συνομιλούν απλώς, αλλά συζητούν έντονα και μαλώνουν μάλιστα. Η ελληνική συζήτηση έχει τη συμπαθητική έκφραση των αστραπιαίων καβγάδων και επίσης αστραπιαίων εκχειριών και συμφιλιώσεων.

Το θέμα είναι πως ορισμένα στερεότυπα συμπεριφοράς, πίσω από τα οποία βρίσκεται η νοοτροπία; καλύπτονται από φραστικές μορφές και χειρονομίες. Η ομιλία π.χ. με σηκωμένα χέρια και σηκωμένους ώμους ή με σηκωμένα φρύδια δεν εκφράζει τον βασικό τόνο του ελληνικού λόγου – την διαμαρτυρία-έκπληξη-θαυμασμό; Τι άλλο εκφράζουν όλα αυτά; Μήπως την ετοιμότητα για επικοινωνία ή για την ένταξη στην κοινότητα; Τόσο πολλά θαυμαστικά, τόσες πολλές καταφάσεις. Όπως το θαυμάσιο «μάλιστα» ως έκφραση συμφωνίας, ετοιμότητα για προσχώρηση στην ομάδα, αλλά και μέσο για την αφαίρεση της πρωτοβουλίας από τον συνομιλητή. Παιχνιδιάρικη ικανότητα επικοινωνίας, γρήγορη εναλλαγή προσφοράς και αφαίρεσης λόγου, χωρίς θυμό όπως συμβαίνει στο παιχνίδι των παιδιών.

Όπως όλες οι γλώσσες έτσι και η ελληνική δημιουργεί τη μυστική εικόνα του ιδανικού ανθρώπου. Δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί ποιος είναι αυτός ο άνθρωπος. Ο ιδανικός Έλληνας είναι μάλλον ο σφαιρικός και βιαστικός άνθρωπος, με αυτοπεποίθηση και αγάπη για τη ζωή τώρα, αλλά και με εκτίμηση του παρελθόντος και ενός άλλου, που δεν είναι εδώ. Είναι άνθρωπος, ο οποίος σπαράζεται ανάμεσα στην ένθερμη προσήλωση προς καθετί δικό του και στην πικρία, ότι το δικό του είναι τόσο ατελές, από το σύζευξη της πραγματικότητας και του ιδεώδους. Γι' αυτό και η ζωή αποτελείται από μια σειρά καταστάσεων ομαδοποίησης για συζήτηση, συναντήσεων με καλό συνομιλητή για αναβάθμιση της μη τέλει πραγματικότητας με στενοχώρια για όλα και

ιδιαίτερα για το εάν τα πράγματα υποτάσσονται στη συζήτηση. Από εδώ και το στερεότυπο της έκπληξης-αγανάκτησης-θαυμασμού εκ μέρους όλων όπως σε μια χορωδία, ο τόνος, της γρήγορης πτώσης σε κρίση και του απότομου πετάγματος στη κοινή χαρά.

Αυτές οι απόψεις οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στο δοκίμιο του Νίκου Δήμου. Η διαφορά συνίσταται στο ότι ο Δήμου πιστεύει στην ύπαρξη της ελληνικής νοοτροπίας. Για μένα η νοοτροπία αυτή είναι μόνο μια κατευθυνόμενη εικονικότητα. Κάτι παρόμοιο είναι και ο ελληνικός λόγος. Όταν μιλάμε γι' αυτόν στον ενικό αριθμό, ο λόγος αυτός δεν είναι περισσότερο από συντελεστής των πραγματικά υπαρκτών ομιλιών, που προσπαθούν να είναι μαζί στο σύνολο της γλώσσας.

Γι' αυτό ολοκληρώνω τις σκέψεις μου στο δοκίμιο αυτό με την μεθοδολογική σημείωση ότι το βασικό πρόβλημα της κατανόησης της συμπεριφοράς και του χαρακτήρα των σύγχρονων Ελλήνων δεν βρίσκεται στην συμπεριφορά και στον χαρακτήρα τους, αλλά στην ίδια την διαδικασία της κατανόησης παρόμοιων αντικειμένων.